

Dr MUHAMED KEŠETOVIĆ

Revolucionarno traganje humanističkog duha

»Jedan blagajnik štamparije, jedan časovničar i jedan obučar iz Londona najenergičnije su upozoravali građanina Karla Marksa u Briselu, da će mu oduzeti sve dokumente koje su mu, u ime rukovodstva Saveza komunista, stavili na raspolaganje, ako do utornika 1. februara 1948. godine ne pošalje Manifest Komunističke partije za čiju redakciju ga je zadužio poslednji kongres«.¹

Navedeni citat sublimirano izražava intelektualne preokupacije i revolucionarni duh Veljka Vlahovića. Rijetko je ko kao on tako jasno i duboko spoznao suštinu misli iz »Manifesta komunističke partije« da »komunisti nemaju nikakvih svojih posebnih interesa, njihovi interesi su interesi radničke klase«. Smisao navedenog citata je u tome da bez radničke klase ne bi bilo ni Karla Marksa. Ali, pošto istorijski interesi radničke klase nisu jednom zauvijek dati, nisu statični i isti u različitim fazama revolucionarne borbe i preobražaja, valja ih stalno i iznova razotkrivati, objašnjavati i boriti se za njih. To radnička klasa čini predvođena svojom revolucionarnom avangardom — komunističkom partijom, u nas Savezom komunista Jugoslavije.

Veljko Vlahović je duboko pronikao u zamke opasnosti kojima je izložena avangarda radničke klase na putu socijalne emancipacije proletarijata, oslobođenja rida i izrastanja »slobodnih asocijacija proizvođača«. Te opasnosti, sadržane u političkom vladanju, eta-

¹ »Politika«, Beograd, 18. decembar 1966.

tizmu i birokratizmu, kad zahvate dijelove avangarde, onesposobljavaju je da gleda i vidi dalje, jer se tada gubi klasni kompas i sposobnost za otkrivanje protivrječnosti u društvu i objektivnih tendencija koje iz njih proizlaze. Uz Tita i Kardelja, Vlahović je jedan od primjera u našem revolucionarnom pokretu kako treba razumjeti završne riječi našeg programa »da ništa nije tako dobro i savršeno da ne može ustupiti mjesto boljem i savršenijem«. Unosći sav svoj talenat, marksističku kulturu duha i način mišljenja, energiju i strast gorostasnog revolucionara u društvenu praksu, on je na zadivljujući način otvarao perspektivu, plijenio etičkom snagom, naučnom uvjerljivošću, humanistički oplemenjivao naš revolucionarni pokret, našu praksu i teoriju. Te svoje osobine on je unio i dao trajan doprinos istoriji. Takav revolucionarni duh i stvaralac morao je biti demokrata čije je prostore omeđavala samo socijalna emancipacija proletarijata.

Etatizam i samoupravljanje

Potpuno ovladavanje marksističkim dijalektičkim metodom i duhovna i intelektualna širina svjetskog formata omogućili su Veljku Vlahoviću da sve stvari i pojave u društvu sagledava u međusobnoj povezanosti i u istorijski uslovljenom toku. To je ličnost koja je u našem pokretu bila dominantna snagom ubjeđenja a ne funkcijom koju je zauzimao.

Govoreći o radničkim upozorenjima građaninu Karlu Marksu, on ističe: Savez komunista mora stalno da sagledava u kojoj mjeri uspijeva da razotkriva društveno-ekonomske interese radnih ljudi, da organizuje i vodi borbu za te interese, odnosno da sagledava kako stavovi njegovih članova, njihova politička aktivnost i praksa stvarno izražavaju društvene i materijalne interese radnih ljudi i da li se ponegdje ne provlače snage koje se bore za vlast nad radnim čovjekom².

Gotovo da nije ni potrebno napominjati koliko je to danas aktuelno u Savezu komunista uopšte, a posebno u pripremama za Dvanaesti kongres SKJ.

Strahujući od birokratskog samozadovoljstva, koje je neminovno pratilac otuđenog vladanja nad radnim ljudima, Vlahović piše: »Mi smo u Programu zapisali da ne smijemo biti zaljubljeni u već ostvareno, jer će ono biti prevaziđeno. Bez obzira na to, prisutan je apodiktički prilaz kada govorimo o rezultatima svoga rada.

² *Ibidem*.

To je razumljiva ljudska slabost. Čovjek smatra da je ono što radi dobro, a zaboravlja naučno-filozofsko gledište da je današnji dan već prošlost — ne samo u smislu vremenske prošlosti nego i u smislu borbe za bogatije odnose».³

Ove misli i ideje u Programu SKJ kao da su uklesani spomenik Veljku Vlahoviću u antidogmatski duh Saveza komunista Jugoslavije.

Kao rijedak dijalektičar, marksista i revolucionar u evropskim relacijama, Vlahović je duboko prodro u zakonitosti prelazne epohe, posebno u etatizam kao osnovnu karakteristiku te epohe. O tome on kaže: »Država će, očigledno, ostati duže nego što su to nekada predviđali tvorci naučnog socijalizma. Iz sopstvenog iskustva znamo da njeno funkcionisanje može podsticati ili kočiti ekonomski razvoj i društveni napredak. Relativna samostalnost države često se sukobljava sa ekonomskim potrebama društva. Često se zaboravlja protivrječna priroda države. Sami vidimo koliko zakonodavna funkcija države utiče na položaj radnika, udruženog rada i samoupravljanja u cjelini... U našim uslovima borba protiv etatizma je ujedno i borba protiv nadnacionalnog odlučivanja. Pri tome se ne radi o decentralizaciji federalne vlasti i davanju vlasti čajnim ili većim kašikama republikama, jer je decentralizacija, u stvari, preraspodjela prerogativa državne vlasti, već se više radi o približavanju centrala odlučivanja radnom čovjeku».⁴

Kad se ova razmišljanja i upozorenja prenesu u sadašnje stanje i u ono što se s tim u vezi događalo poslije njegove smrti, onda je samo po sebi jasno da su ona danas aktuelnija nego u doba kada je on to govorio. Stoga se vraćanje Veljku Vlahoviću danas znači revitaliziranje marksističke kritičke misli svoje vlastite prakse i vraćanje traganju za praktičnim rješenjima koja će osloboditi revoluciju od stega etatističkog i tehnobirokratskog polipa.

Sagledavajući nužnost postojanja države u prelaznom periodu, on kaže: »Praksa socijalističkih država, uključujući i našu sopstvenu praksu; pokazuje da je socijalistička državnost neminovna, ali je, ipak, nastavak buržoaske državnosti. Marks je podrobno tretirao 'državnu svijest', 'državnu moć', odnosno društveno-ekonomsku podlogu buržoaskog društva, na kojoj ta svijest i moć izrastaju. U buržoaskoj državi svaka stvar ima dvojako značenje — jedna strana te dvojnosti je birokratizam. Država postaje, u neku ruku, privatna svojina birokrata, a birokratija, kako kaže Marks, 'postupa sa zbiljskom državom na jezuitski način'. Radnička klasa, pošto mo-

³ »Socijalizam«, br. 1—2/68.

⁴ V. Vlahović, *Ustavne promjene*, »Komunist«, 1971.

ra da organizuje svoju državu, mora da se organizuje tako da izbjegne 'jezuitski način postupanja sa državom.' Zbog toga je potrebna takva, stalna, vlastita djelatnost radničke klase koja polazi od neprekidne afirmacije njene uloge, od ostvarivanja njenih neposrednih i istorijskih interesa, o kojima ona odlučuje, a ne neka snaga u njeno ime. To je ono što Marks naziva samodjelatnošću radničke klase. Savez komunista i druge političke institucije ispunjavaće svoju ulogu ako su, prije svega, usmjerene na to da u svojoj aktivnosti neprekidno šire prostor za što veću samodjelatnost neposrednih proizvođača, odnosno ako i same izrastaju i reprodukuju se iz te samodjelatnosti. Pošto se nova, revolucionarna vlast ne stvara u čistim društvenim odnosima, ona ne samo da može da poprma buržoasku 'državnu svijest' i 'državnu moć', već i vladajuća partija može da poprma osobine vladajućih partija buržoaskog društva i umjesto da utiče da jačaju i da se reprodukuju socijalistički društveni odnosi, takva partija može da postane snaga koja sa radničkom klasom i državom 'postupa na jezuitski način' reprodukujući birokratiju i birokratske odnose, pretvarajući državu u privatnu svojinu birokratije». ⁵

Gotovo da i ovome nije potreban nikakav komentar poslije svega onoga što se zbivalo poslije Vlahovićeve smrti, a zbiva se i danas. U ovom kontekstu on je marksistički sagledavao duboki smisao i revolucionarne domašaje socijalističkog samoupravljanja za koje on kaže da je »proces procesa«, koji pokreće i razvija sve ostale procese, dajući im revolucionarnu suštinu i obilježje. »Samoupravljanje pomaže da se potpunije shvati smisao i funkcija države, robne proizvodnje i svojine u prelaznom periodu, da se sa njih skinu oreol mitske snage i da postanu instrument razaranja starih i stvaranja novih odnosa. Njihovu funkciju će posebno i sve više preuzimati samoupravljanje u onoj mjeri u kojoj ono zahvati društveni karakter rada, u kojoj ga mijenja u pravcu oslobađanja rada... Prihvatajući samoupravljanje kao izraz sopstvenog materijalnog i društvenog interesa, naš čovjek ga prihvata i kao tekovinu marksističke naučne misli. U samoupravnim okvirima pojavljuje se pred njim i odnos između društvenog i ličnog interesa, razotkriven i približen njemu kao njegov problem. Zahvaljujući novim odnosima, radni čovjek ne gleda više na kršenje samoupravljanja kao na narušavanje spolja nametnute discipline već kao na kršenje njegovog vlastitog, pa time i opštedruštvenog interesa, kao ometanje socijalističkog procesa«. ⁶

⁵ V. Vlahović: *U revolucionarnoj akciji*, Sarajevo, 1972, str. 212.

⁶ *Ibidem*, str. 694.

Mada je u periodu poslije smrti Veljka Vlahovića došlo do jačanja decentralizovanog etatizma, praksa je potvrdila sudbinsku povezanost radničke klase i radnih ljudi sa tom velikom tekovinom svoje revolucije. U samoupravljanju je Vlahović otkrio i vidio mogućnost savlađivanja kako konzervativnog birokratizma tako i individualizma i narastanja nove društvenosti. Njegov analitički duh doveo ga je do logičkog zaključka da će sukob oko samoupravljanja ustupati mjesto sukobu u njemu samome. Zato on upozorava »da se komunisti u tim sukobima moraju angažovati u pravcu prevage samoupravljanja, kao novog društvenog odnosa, nad etatizmom i tehnokratskim monopolizmom, lomeći upravo odnose koji izrastaju iz naslijeđenih oblika nadređenosti i podređenosti, sa ciljem da onaj koji je do juče bio podređen i lišen odgovornosti za razvoj društva, bude nadređen i odgovoran — a to je radni čovjek u udruženom radu, radnička klasa. Samoupravljanje je, u našim uslovima, postalo ona vrsta društvene i istorijskorevolucionarne retorte u kojoj se vrši burna reakcija privrednih, socijalnih, političkih i društvenih promjena. Tu se miješa poznato i nepoznato, razrješavaju nastavci klasnih protivrječnosti i sukoba i ostvaruju ciljevi i interesi radnog čovjeka«. ⁷

Klasna izoštrenost i veliki marksistički misaoni format u čvrstom jedinstvu su bitna osobina ovog velikana revolucije i istorije. Njegove spoznaje proizilaze iz analize društvenih protivrječnosti, a završavaju se na pomjeranju klasnih odnosa, na prevazilaženju potčinjenog položaja radnika. Veoma su inspirativna, i to u svako doba njegova razmišljanja i poruke kad kaže: »Šta se u društvu dešava sa odnosima i idejama, znaćemo ako odgovorimo na pitanje šta se dešava sa oslobađanjem rada, da li napreduje, stagnira ili nazaduje«.

Stari odnosi rađaju i podstiču društveni konzervativizam, pojavu koja se duboko uvriježila u određene sredine, koje toga ponekad čak nisu ni svjesne. Pojedini oblici potčinjenosti toliko su se odomaćili da se nekima čini da proletarijat, kada razara klasnu strukturu, kada vodi bitku za oslobođenje društva, kao da razara odomaćene »prirodne oblike« potčinjenosti i zaostalosti.

Veljko Vlahović je svim odnosima i pojavama u društvu, rješenjima i sistemskom usavršavanju društveno-političke nadgradnje pristupao sa stanovišta koliko i kako sve to doprinosi poboljšanju društvenog i materijalnog položaja radnog čovjeka. Njegov klasni pristup toliko je stamen da se snaga njegove ličnosti i naučne jednostavnosti upliću u tok istorije i revolucije kao njihov

⁷ Ibidem, str. 783.

sastavni dio. Zato je za njega razgrađivanje osnovnog, proizvodnog odnosa i prevazilaženje elemenata eksploatacije u njemu pitanje svih pitanja. On, je takođe, bio svjestan težine tog historijskog poduhvata, jer privilegovane pozicije ne samo što se lako ne napuštaju nego se one pokušavaju braniti i samoupravnim frazom i »demokratskom manipulacijom. Zato Vlahović kaže: »Sprovoditi programsko načelo SKJ da neposredni proizvođač u udruženom radu mora raspolagati ukupno ostvarenim dohotkom — za Savez komunista znači sukobiti se otvoreno i trajno sa onim snagama i društvenim institucijama koje svoju društvenu i ekonomsku moć crpu iz dijela dohotka otuđenog od onih koji ga stvaraju. Tu borbu otežava činjenica da je jedan dio članova Saveza komunista zainteresovan da se to otuđivanje nastavi, da se zadrži međuzavisnost hijerarhijskih i monopolističkih položaja i odnosa. Hitno se moraju mijenjati zakoni i propisi koji se ne zasnivaju na raspolaganju radnika u udruženom radu ostvarenim dohotkom, koji čak protivrječe tom pravu. Izgleda da smo pretežno krojili kapu federaciji i republikama, a u bazi samoupravnih odnosa, u jednoj organizaciji i komunizmu, zadržali tijesne cipele koje žuljaju.«⁸

I ovo zalaganje i upozoravanje Veljka Vlahovića danas je aktuelnije nego u doba kada je on o tome razmišljao i govorio. To ujedno potvrđuje činjenicu da je društvena akcija na ovom osnovnom pravcu bila mnogo mlitavija od one za koju se Veljko zalagao.

Revolucija u socijalističkom samoupravljanju sadržana je u revolucionisanju odnosa proizvodnje, dakle, u vladanju udruženih radnika viškom rada. Polazeći od toga, Veljko Vlahović je snagom revolucionarnog uma i talenta u pravo vrijeme ukazivao na opasnost od stagnacije samoupravljanja ukoliko se pomjereni centri vlasti i monopola i proizvodni odnosi ne mijenjaju. On s tim u vezi kaže: »Pojavljuje se, ako bismo je mogli tako nazvati, tendencija decentralizovanog birokratizma. Iako je već prije jednu deceniju, u *Programu Saveza komunista* ukazano da se poprište borbe protiv antisocijalističkih tendencija sve više prenosi na sam mehanizam socijalističke demokratije, ta je borba bila nedovoljna, djelimično i zbog toga što su ostala jaka uporišta i izvori birokratizma u etatističkoj strukturi... Dalje, prisutna je tendencija da se održi povlašćen status stečen u fazi etatizma, različit u okviru raznih društvenih slojeva. To napominjem, jer često kada govorimo o radnom čovjeku i kolektivu, apsolutiziramo postojeće odnose.«⁹

⁸ *Ibidem*, str. 785—786.

⁹ »Oslobodjenje«, Sarajevo, 26. i 27. februara 1967.

O opasnostima od decentralizovanog etatizma Vlahović je govorio i na Drugoj konferenciji Saveza komunista Jugoslavije. Tada je rekao: »Decentralizacija nije uvijek značila pomijeranje centara odlučivanja prema radnom čovjeku i njegovom uticaju već je bila praćena takvim težnjama, koje nijesu bile bez uspjeha, da se ona svede na preraspodjelu prerogative državne vlasti. Otuda su i odnosi u komuni, između prerogativa vlasti i samoupravljanja, zadržani u prilog vlasti.«¹⁰

Kontrarevolucija na Kosovu, poremećeni tokovi reprodukcije, inflacija, narušavanje zajedništva naroda i narodnosti Jugoslavije, izivljavanje nacionalizma i šovinizma i druge antisamoupravne pojave u nas potvrđuju su trajne vrijednosti poruka Veljka Vlahovića o kretanju naše revolucije.

O opasnosti koja od etatističkih snaga prijeti našem društvu on je govorio: »Tim snagama nije u interesu samoupravljački red, već red uspostavljen isključivo preko vlasti i administrativnih stega.

Birokratsko-tehnokratske snage, po prirodi svog društvenog bića, protive se organizovanosti i povezanosti samoupravnih odnosa i institucija. Tim snagama odgovara sužavanje demokratske baze odlučivanja o društvenim poslovima i formiranje političko-predstavničkih struktura i grupa koje monopolišu pravo zastupanja nacionalnih, socijalnih, privrednih, kulturnih i društvenih interesa.«¹¹

Prodirući u svu složenost, protivrječnosti i teškoće koje valja savladivati na putu najradikalnijeg istorijskog preobražaja u procesu socijalističkog samoupravljanja, Veljko Vlahović je poseban značaj pridavao revolucionarnoj avangardi — Savezu komunista Jugoslavije. Pošto je Savez komunista sastavni dio tih protivrječnih odnosa on je stalno upozoravao na opasnost od birokratizacije avangarde i od udaljavanja dijela Saveza komunista od samoupravljanja. S tim u vezi on kaže: »Neki komunisti, međutim, odnosili su se i prema samoupravljanju na pretežno birokratski način, kao prema mehanizmu preko koga mogu, mimo uticaja radnih ljudi, da sprovedu svoje stavove. Prema takvim članovima SK nijesu preduzimane odgovarajuće mjere, nijesu se sa dovoljno upornosti stvarali uslovi i atmosfera da neposredni proizvođači i radni ljudi uopšte, direktno utiču na smjenjivanje takvih komunista, naročito onih na društveno odgovornijim položajima.«

Suprotstavljajući se birokratizmu i formalizmu u radu Saveza komunista, kao najopasnijoj tendenciji u snažnijem zaživljavanju i prodorima socijalističkog samoupravljanja, Veljko Vlahović je do-

¹⁰ Vidjeti šire: »Komunist«, br. 39, 1972, str. 21.

¹¹ *Ibidem*.

prinosio da svaki borac za novo društvo i odnose shvati dubinu humanističkog smisla te borbe i akcije, ali i upućivao na metode djelovanja i praktično snalaženje. Tako, na primjer, on u Titogradu 6. maja 1966. godine kaže:

»Rezultate rada treba da mjerimo i na osnovu karaktera odluka samoupravnih organa, da li su te odluke na liniji jačanja socijalizma, na liniji progressa ili vuku unazad. Ukoliko te odluke nijesu takve, znači da je aktivnost SK podbacila, znači da i u metodu rada SK nešto nije u redu. Jer, SK nije birokratsko-menadžerska organizacija, ni birokratsko-menadžerski mehanizam. Ukoliko budemo svjesni, kao politička snaga, kakve posljedice rađa to menadžerstvo, onda ćemo brže ojačati i uspješnije ispunjavati ulogu za koju smo istorijski i društveno pozvani.«

U metodu rada Saveza komunista Veljko Vlahović se zalagao za otvorene, javne i argumentovane rasprave. On s tim u vezi kaže: »Samoupravljanju je potreban sukob mišljenja koji podrazumijeva uspoređivanje raznih činjenica i situacija, prije svega, upoređivanje sa rezultatima prakse. Samo na taj način radnička klasa će upoznati sve bogatstvo ostvarenja i promašaje sopstvene borbe za socijalizam, kao i uzroke i obim sposobnosti da se održe i dalje žive stari oblici društvenog potčinjavanja, koji, takođe, nijesu statični, jer praksa pokazuje da se oblici manipulisanja ljudima mijenjaju, množe, pa čak i 'demokratizuju'.«¹²

Avangarda i klasa

Misaoni horizonti i revolucionarno stvaralaštvo Veljka Vlahovića oslanjaju se, proizlaze i kreću u dijalektičkom odnosu revolucija — klasa — avangarda. Takva misao i akcija nisu ograničene vremenom i prostorom baš kao što nisu ograničeni društveno kretanje i zakonitosti. Vlahović je onoliko u sistemu koliko je sistem u revoluciji, a revolucija je u njegovom načinu mišljenja »stara dobra krtica« koja stalno i iznova rije krčeći puteve sreće i napretka čovječanstva. Sreća i napredak ljudskog roda sadržani su u sreći i napretku onog dijela društva koji stvara materijalnu supstancu njegove egzistencije i progressa, a to je radnička klasa. Stoga je u klasnom oslobođenju rada sadržano istinsko oslobođenje društva, a to, opet, znači da kad svi ljudi budu radnici, tada rad gubi klasno obilježje.

U tom smislu su i osnivači naučnog socijalizma govorili da je cjelokupna klasna istorija čovječanstva, u stvari, njegova predisto-

¹² V. Vlahović: *U revolucionarnoj akciji*, str. 210.

rija, a prava njegova istorija počinje s one druge strane, koja znači eliminisanje odnosa eksploatacije čovjeka po čovjeku, kada se razriješava i vječita dilema između egzistencije i esencije, između suštine i postojanja. Avangarda je u središtu tog procesa revolucionarnog preobražaja društva. I baš zato je Veljko Vlahović toliko pažnje posvećivao idejnoj osposobljenosti, teoretskoj izdignutosti i akcionoj efikasnosti avangarde. Nije pretjerano ako se kaže da je on, svojim revolucionarnim stvaralaštvom, izrazio tako duboko i osmišljeno Gramšijevu misao o komunističkoj partiji kao »kolektivnom misliocu proletarijata«.

Za radničko-klasni karakter avangarde Vlahović se neumorno borio. I ma o čemu da je mislio i govorio, on se stalno i dosljedno vraćao ovoj strani avangarde, klase i revolucije. Pomno je pratio i analizirao procese u društvu i dolazio do zaključka da samo radnička klasa nema šta da traži od prošlosti, njeni su interesi povezani s budućnošću. Zato su po prirodi stvari konzervativniji oni slojevi društva čiji je privilegovani položaj vezan za prošlost. Ti slojevi lako podliježu toj činjenici kad god dolazi do zamora ili do zastoja u hodu revolucije. U njegovom se poimanju odnos klasa — avangarda javlja kao odnos u kome se nalaze organizam i vazduh. Teoretsko i idejno prednjačenje avangarde omogućuje da se naučno fundira radničko-klasni interes u društvu. Tom saznanju i duhu u našem revolucionarnom pokretu Veljko Vlahović ne samo da je dao izvanredan doprinos nego je on u taj duh trajno ugrađen.

On je dobro sagledao mogućnost i opasnost od pojave da stari odnosi i ideje razvodne ili čak privremeno potčine nove odnose i ideje. U tom smislu, korisno je podsjetiti i na slijedeća njegova razmišljanja i upozorenja: »Ne treba pri tome zaboraviti da je Partija formirana kao politička sila čiji je cilj bio vlast. Rušenje stare vlasti i stvaranje nove, radalo je određene unutrašnje odnose u Partiji, koji su uticali i na njene organizacione oblike. To je u jednom periodu bilo neminovno. Kasnijim razvitkom Partija se našla pomalo razapeta između neposrednijeg cilja osvajanja vlasti, koji je ostvaren, i razvoja nove vlasti, odnosno krajnjih istorijskih ciljeva radničke klase do kojih se dolazi postepenim smanjivanjem vlasti. Ako pogledamo ponašanje komunista, vidimo da jedni i dalje posmatraju državu i vlast na klasičan način, dok drugi zapostavljaju stvarnost da je 'odumiranje' države i vlasti dug istorijski razvoj koji je tek počeo. Mnogi su se našli u dilemi između te dvije krajnosti. Zbog toga se sporo sagledavaju posljedice hijerarhijskih odnosa koji će u državi dugo postojati, ali ne bi smjeli da se prenose u

Savez komunista, jer se pod uticajem vlasti i među komunistima uvriježila hijerarhijska struktura.«¹³

Potkraj života Veljko Vlahović se posvetio istraživanju posljedica koje je etatizam ostavio na Savez komunista u pogledu njegove revolucionarne uloge u razvoju socijalističkog samoupravljanja. On nije doživio revandikacije decentralizovanog etatizma i posljedice koje je on ostavio na Savez komunista i njegovu revolucionarnu udarnost. Zato se ukazuje potreba za podsjećanjem na ono što je on o tome govorio.

»Za mene je jedno od bitnih pitanja kakve je posljedice ostavila borba između etatizma i samoupravljanja ili kako su unutrašnje protivrječnosti etatističke strukture društva uticale na Savez komunista u poslijeratnom periodu. Seoba birokratizma u samoupravne organe, oslanja se na grčevito držanje birokratizma za vlast u centru. Mi to u Savezu komunista nijesmo dovoljno analizirali... Znamo da se dio komunista nije orijentisao da podstiče razvoj najrazličitijih oblika društvene kontrole, već je zadržao sopstvenu kontrolu, sopstveno tutorstvo nad razvojem samoupravljanja. To je olakšavalo snagama birokratizma da stalno pokušavaju da se učeure i u samoupravnim institucijama, da se nekako instaliraju u svakom centru gdje se odlučuje, prvenstveno o ljudskom radu i rezultatima rada.«¹⁴

Veljko Vlahović je uočavao još jednu opasnost koja je povezana sa tendencijom birokratizacije u društvu i Savezu komunista. Riječ je o opasnosti od inertnosti, birokratskog samozadovoljstva, pretjeranog oslanjanja na vladanje, njegovu logiku i odnose.

»Skloni smo da Savez komunista i društvenu svijest koja se u njemu stvara homogeno tretiramo. Međutim, znamo iz prakse da se svijest članova Saveza komunista ne razvija i ne ponaša homogeno, da i u pogledu aktivnosti političkog kadra postoje protivrječnosti... Paralelno su se i u krilu samog Saveza komunista rađale i druge birokratske tendencije, što je vodilo birokratizaciji jednog dijela političkog kadra. To se sve izukrštalos i djeluje u Savezu komunista Jugoslavije... Protivrječnosti sistema odlučivanja i praksa odlučivanja u ime radnih ljudi sukobile su se sa društvenom i istorijskom ulogom Partije i Saveza komunista koja je pozvana da neprekidno razotkriva interese radničke klase na svakoj etapi borbe i da utiče na stalno jačanje onih snaga koje nose teret borbe za nove društvene odnose.«¹⁵

¹³ »Oslobođenje«, Sarajevo, 26. i 27. februara 1967.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

Od Marksa je Veljko Vlahović vrlo dobro naučio i shvatio da je u društvenom progresu velika ona ideja koja proizlazi iz zakonitosti kretanja, ideja koja teži ostvarenju a ostvarenje ideji. Takva velika ideja u ovoj fazi naše revolucije je socijalističko samoupravljanje. U njoj je kontinuitet naše revolucije, u njoj je budućnost koja se prepoznaje u sadašnjosti. Avangarda kojoj i pripada zasluga za tu ideju stalno je pred ispitom vjernosti vlastitoj ideji. Staru mudrost da »velike ideje ne upropaštavaju oponenti nego sprovodnici«, Vlahović je izvanredno shvatio, usvojio i nije se nikad lomio u sudarima sa životnom realnošću koja sve stavlja na provjeru. On se mora češće citirati upravo zbog snage podsticaja njegovog načina mišljenja. On piše:

»Marks je govorio da kada se jedanput misao i ideja zatvori, onda se polako izvitoperi, a čim se izvitoperi, ona se vulgarizuje. A mi smo, drugovi, marksističku, borbenu misao zatvarali pomalo u organizacije i komitete na specifičan način, što je uticalo da se odvoji od radnih ljudi i od života...

Kao društvena idejno i politički organizovana snaga pozvani smo da okupimo što više ljudi u naporima da mijenjamo odnose, da mijenjamo ono što rađa negativne pojave. Takva naša praksa, takva politika je širila prostor i olakšavala djelovanje birokratizma... Odvikli smo se da otvoreno kažemo i visokom funkcioneru i radnom čovjeku: druže, to ti ne vrijedi, to se ne može tako raditi. Vaspitali smo se i organizovali Partiju u borbi protiv svega što ne vrijedi. Ako se mirimo sa onim što nije dobro, onda se razvija demagogija, a na demagogiji se može postići samo privremen, kratkotrajan uspjeh. Međutim, demagogija je uvijek bila plitka i na njoj se ne može dugo jahati.

Radnom čovjeku nije potrebna demagogija, nijesu mu potrebne pohvale, već otkrivanje njegovih interesa, otvoreni razgovor o svim problemima, pa čak ponekad i kad je taj razgovor neprijatan. A mi komunisti smo se djelimično od toga odučili...«¹⁶

Pred Dvanaesti kongres SKJ učestale su rasprave oko odnosa u SKJ, a posebno oko sudbine načela demokratskog centralizma. Jasno je samo po sebi da nije riječ o načelu kao takvom i o razumijevanju ili nerazumijevanju stvarnih odnosa i tendencija u društvu i u SKJ. I u tom pogledu značajno je misaono i teorijsko nasljeđe koje je Savezu komunista ostavio Veljko Vlahović.

»Dilema između demokratizma i centralizma dolazi i iz činjenice što je Savez komunista još uvijek jednim dobrim dijelom faktor vlasti, zbog toga što odražava različite interese radnih ljudi i

¹⁶ *Ibidem*.

društvenih grupa koji na njega utiču i traže njegovu podršku... Potreban je napor u Savezu komunista i takav rad da još više razvijemo idejnu i političku borbu, idejno-politički rad koji će umjeti da zapazi sva ta različita strujanja, različite interese, koji će ujedno biti u stanju da utiču da se što brže i što potpunije sagledaju pojedini problemi, da se na bazi tog sagledavanja gradi jedinstvo koje nije dato jedanput zauvijek, koje se mora neprekidno stvarati, neprekidno izgrađivati.«¹⁷

Vežu između avangarde i klase Vlahović je sagledavao u dvije dimenzije. U teorijskoj dimenziji avangarda razotkriva istorijske interese radničke klase, osmišljava ih i vodi praktičnu akciju da se oni ostvaruju. Praktična dimenzija se sagledava u tome što avangardu sačinjavaju i ljudi koji se reprodukuju iz društvenih slojeva čiji je stvarni društveno-ekonomski odnos identičan sa proizvodnim odnosom radničke klase. S tim u vezi Vlahović kaže:

»Najzad, nije mali stepen ravnodušnosti kod jednog dijela komunista u pogledu daljeg razvoja samoupravljanja, čak i u odnosu na vlastitu ulogu i vlastitu djelatnost, naročito kod onih koji stiču dohodak van uticaja samoupravnih odnosa... Od partije čiji su dijelovi raznim vezama povezani sa birokratskom i tehnokratsko-monopolističkom upravljačkom orijentacijom, treba, u toku borbe za mijenjanje odnosa, stvarati snagu koja zaista predstavlja izraz samoupravnih interesa radnih ljudi i koja će upravo zato biti sposobnija za efikasnu akciju.«¹⁸

Pragmatizam i revolucija

Marksistički mislilac i revolucionar Veljko Vlahović u svom plodnom životu mnogo je vremena posvetio izučavanju revolucija, osobito socijalističkih. Sagledavajući zakonomjernu pojavu da pragmatizam jede i razvodnjava revolucije, on se stalno vraća na opasnost koja je od toga prijetila našoj revoluciji i Savezu komunista. O tome on piše:

»Što se tiče pitanja istorijskog interesa radničke klase, za mene je osnovno da li se i kako vodi borba da se njen istorijski interes neprekidno razotkriva, jer se on ne može jedanput za svagda razotkriti. On se mora razotkriti na svakoj etapi borbe. Nekad su komunisti smatrali — mislim da je Staljin mnogo tome doprineo — da su Marks i Engels i Lenjin već jednom razotkrili taj interes i

¹⁷ V. Vlahović: *U revolucionarnoj akciji*, str. 153.

¹⁸ V. Vlahović: *Svijest i stvarni život*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1975, str. 7—13.

da tu više nema šta da se otkriva. Međutim, iz iskustva sami vidimo da je potrebno da potpunije sagledamo interes radničke klase u ostvarivanju njene istorijske uloge na savremenoj etapi njene borbe.«¹⁹

Suprotstavljajući se pragmatizmu i birokratizmu kao opasnostima koje paralizuju stvaralačku ulogu i akciju komunista, Vlahović veli: »Otuda pravi komunista treba u borbi za afirmaciju novog društva, da se bori i protiv duhovnog siromaštva, koje može da se afirmiše u birokratskoj prevlasti. Birokratizam rađa bezbrižne i uspavane savjesti, teoriju i praksu neprincipijelnosti, jedne stavove u teoriji, druge u praksi itd. U toj borbi se može, po mom mišljenju, ostati u manjini samo u užim zatvorenim grupama, ali ne i u odnosu na većinu radnih ljudi, koji su duboko zainteresovani za lični i društveni napredak.«²⁰

Vraćanje Veljku Vlahoviću, njegovoj misli i odnosu prema neophodnosti svakodnevne naučne, marksističke kritičke analize društva nalazi praktikizam u radu koji je sputavao da više dođe do izražaja milionska snaga članstva Saveza komunista, zatim pragmatizam u ideologiji koji je doveo do ideološke zaparloženosti i neborbenosti, zatim verbalizam u političkom radu koji je našu propagandu osiromašio, uprostio i donekle vulgarizovao. To su tri stvari koje očigledno moramo izbaciti iz našeg rada.«²¹

Vraćanje Veljka Vlahovića, njegovoj misli i odnosu prema neophodnosti svakodnevne naučne, marksističke kritičke analize društvene prakse tim je neophodnije što je ta strana života i djelovanja Saveza komunista dosta oslabila. Vezivanje organizacija i foruma Saveza komunista za praktične odluke poslovnih i državnih organa paraliziše ga i onemogućuje u njegovoj bitnoj ulozi. U uslovima kada je radni čovjek udaljeniji od mjesta donošenja važnih društvenih odluka, naročito kada je riječ o višku rada, u svijesti i praksi se lakše odomaći ono što je vezano za prošlost nego budućnost. O tome Veljko Vlahović kaže:

»Još se vrtimo oko klasičnih političkih odnosa, a sporo ulazimo u samoupravne odnose kao snaga koja je pozvana da se energičnije bori za dalji razvoj samoupravnih odnosa. Zapostavljamo ponekad i duhovne potrebe razvijenijeg čovjeka, razvijenije sredine, ne vidimo šta se sve stihijno ubacuje da se te potrebe zadovolje i na kakav način se zadovoljavaju. Pored toga, usljed često prisutne želje da nađemo najkraći put ka razvijenijem socijalizmu, pravimo razne

¹⁹ »Socijalizam«, br. 1—2/68.

²⁰ »Politika«, Beograd, 18. decembra 1968.

²¹ »Oslobođenje«, Sarajevo, 26. i 27. februara 1967.

greške. Nedovoljno analiziramo dosadašnje napore i želje za prona-
laženjem najkraćeg puta.

Sporo zapažamo da se danas najveći dio borbe vodi unutar sna-
ga koje se deklariraju za socijalizam... Postoji raskorak između
spremnosti da se nastavi borba na novim osnovama i stvarnosti
koja često vuče nazad. I tu nedostaje onaj važan korak u akciji.
Zaustavljamo se ponekad na pola puta. Postoji nedovoljna aktiv-
nost u sprovođenju dogovorene politike, koja bi podsticala širu dru-
štvenu aktivnost. Aktivnost koja ne znači sprovođenje dogovorene
politike, ili sprovođenje dogovorene linije, rađa pasivnost, rađa za-
bunu. S druge strane, nedovoljno sagledavamo kakve posljedice
izazivaju greške komunista u sistemu samoupravljanja. To više nisu
obične greške, to su greške koje izazivaju šire posljedice, koje is-
krivljuju društveno-ekonomske i političke odnose, koje dovode i do
kršenja zakona ili pod firmom formalnog poštovanja zakona stva-
raju moralno i politički neodrživu praksu.«²²

Etički problemi društva koje se gradi na novim osnovama i u
okviru avangarde radničke klase zauzimali su značajno mjesto u
opusu Veljka Vlahovića. Uopšte, etička ljepota i čistota avangarde
proizlaze iz ljepote i čistote ciljeva za koje se ona bori, iz uloge
koju ona ima u oslobodilačkoj i humanoj borbi radničke klase. Vla-
hović o tome kaže:

»Sada se nalazimo u situaciji kada su stare moralne kategorije
razrušene, a ostaci starog morala su prisutni, kada se novi moral
i njegova uloga koja treba da izrasta na bazi novih odnosa sporo
stvara, te zato nastaju krize, dileme, lične tragedije pojedinaca, koji
s poštenih pozicija gledaju na određene negativne pojave. To u nji-
ma izaziva bijes, ali ih ne mogu nimalo izmijeniti logikom hrišćan-
stva, držanjem propovijedi s oltara.«²³

Drugom prilikom Vlahović je rekao: »Čini mi se da nam tek
predstoje svestraniji razgovori o pitanjima morala, etike i politike
u društvu koje izrasta iz sistema samoupravljanja... Uporedo sa
stvarnim osavremenjavanjem, stvarnom emancipacijom na bazi sa-
moupravljanja, zapažamo 'osavremenjavanje' na bazi upornog pridr-
žavanja ideja i morala buržoaskog društva ili kompromisa između
ideja i morala socijalističkog i buržoaskog društva.

Na jedan način gledaju na moral, politiku i etiku ljudi koji se
nesebično bore za budnu svoju i ljudsku savjest, koji ljepotu života
vide u tome što su u njemu uradili nešto korisno za napredak dru-
štva, a na drugi način na politiku i etiku gledaju ljudi koji sma-
traju da ih život, u odnosu na druge ljude, u odnosu na društvene

²² Vidjeti šire: V. Vlahović, *Svijest i stvarni život*, str. 7—13.

²³ »Socijalizam«, br. 1—2/68.

potrebe i promjene, ničim ne obavezuje. U uslovima borbe za socijalizam na jedan način sagledava moral, etiku i politiku onaj ko se, zaista, osjeća slobodnim, ne samo od kapitaliste, već i od karijerizma, birokratizma i buržoaskog individualizma, a na drugi način ih sagledava i osjeća karijerista, birokrata ili malograđanski individualista.«²⁴

Kad je riječ o odnosu klasa — avangarda, Marksovu misao iz „Manifesta“ Veljko Vlahović je izrazio riječima da su »komunisti osnovali Partiju da bi radnom čovjeku putem organizacije, informisanosti i poznavanja svoje uloge i moći podigli svijest i borbenost. Mnogi komunisti sada ne znaju da li treba da se okrenu višim forumima ili radnom kolektivu, i po inerciji mnogo se više okreću višim forumima, a čitava praksa traži od komunista i komiteta da se svojim radom okrenu radnoj organizaciji i radnim ljudima.«²⁵

U našem revolucionarnom pokretu živjeli su takvi duhovi koji su prošli sve dosadašnje faze revolucije, a u svojoj misli i odnosu prema revoluciji sačuvali su snagu njenog početka. U plejadi takvih, svijetlo mjesto zauzeo je Veljko Vlahović. Njegova upozoravanja, analize i ocjene imaju dalekosežan strateški značaj. Njegovo djelo ponire u srž revolucije, a u našem slučaju i u sudbinu zemlje. Sada vidimo koliko nam nedostaje.

Izdavanje *Sabranih radova* Veljka Vlahovića (a nešto slično je učinio i Marksistički centar »Veljko Vlahović« u Sarajevu) značajan je doprinos oživljavanju njegove misli i prisustva u našoj revolucionarnoj borbi.

Izdavanje *Sabranih radova* Veljka Vlahovića je oduživanje ovom kolosu naše marksističke misli i revolucionarne akcije. Više od toga to je potreba našeg trenutka, potreba Saveza komunista i snažnije vitalizacije njegove praktične uloge u borbi za privrednu stabilizaciju, za socijalističko samoupravljanje u proširenoj reprodukciji, što čini pretpostavku društvenog progressa, bez koga nema ni ekonomskog napretka, ni privredne stabilizacije. Pojava Vlahovićevih *Sabranih radova* veliki je doprinos našoj revolucionarnoj praksi i teoriji. Ali, ta pojava znači i obavezu da se istraži sve ono u Vlahovićevom djelu što je danas aktuelnije nego što je bilo za njegova života. Za sve oblike idejne izgradnje u Savezu komunista i za stvaralačku revolucionarnu aktivnost avangarde radničke klase ovdje i danas najljepša su ne samo literatura nego i poruke — *Sabrani radovi* Veljka Vlahovića. Oni će, bez sumnje, podstaći naše naučnoteorijsko stvaralaštvo u cjelini, tako neophodno ovoj fazi naše revolucije i njenog kontinuiteta.

²⁴ V. Vlahović: *U revolucionarnoj akciji*, str. 697.

²⁵ *Ibidem*, str. 134—135.